

УДК 930.2:(«Гейзинга» + «Школа Анналів»):«04/14»
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/56-3-4>

Всеволод ЧЕКАНОВ,
orcid.org/0000-0003-0651-4267
кандидат історичних наук,
старший викладач кафедри філософії та історії
Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського
(Київ, Україна) vsvld1971@gmail.com

ЙОГАН ГЕЙЗИНГА І ШКОЛА «АННАЛІВ»: НОВІ ЧАСИ ТА НОВІ ПРОСТОРИ МЕДІЄВІСТИКИ

У статті розглядається питання про зміни у репрезентації історичного минулого в роботах істориків ХХ ст. порівняно з попередниками; визначаються, досліджуються і зіставляються між собою змістовні характеристики науково-історичних текстів, порушується питання про витоки новацій, застосування системного підходу та вплив міждисциплінарності на оновлення історичної науки через включення до її складу культурологічних, соціологічних, психологічних, географічних концепцій. Велику увагу приділено специфіці відображення в історичних творах простору і часу.

Дослідження показує паралельність між дослідженнями історичного минулого Європи ХV ст. у праці нідерландського філософа Йохана Гейзинги «Осінь Середньовіччя» (1919) і пізнішими доробками вчених французької школи «Анналів» (з 1929), особливо, Люсьєна Февра. Сприйняття французькими істориками культурологічного підходу Гейзинги з його неісторичними цілями сприяло переформатуванню не лише параметрів відтворення минулого, а і його цілей та завдань. Відтоді історики відмовляються від компілятивного історієписання «ножиць і клею», починають виходити за межі репрезентації минулого, встановлені нарративними джерелами; вони уже самі визначають ці межі як межі спільнот. В історичне знання впроваджується суб'єктивне бачення представниками цих спільнот простору і часу, в якому вони жили. Визначення суб'єктивізму як неодмінного чинника репрезентації минулого походить безпосередньо від Гейзинги з його дослідженням пізньосередньовічного «ідеалу прекрасного життя», що по-різному визначався у різних спільнотах. Ефемерна (з точки зору сучасних йому істориків) мета нідерландського філософа у подальшому органічно увійшла до складу історичної науки, що сприяло зміні її дисциплінарних меж і якісним зрушенням в історичній свідомості.

Ключові слова: Гейзинга, школа «Анналів», середньовіччя, нарратив, суб'єктивізм, просторово-часові структури.

Vsevolod CHEKANOV,
orcid.org/0000-0003-0651-4267
Candidate of Historical Sciences,
Senior lecturer at the Department of Philosophy and History
Taurida V.I. Vernadsky National University
(Kyiv, Ukraine) vsvld1971@gmail.com

JOHAN HUIZINGA AND ÉCOLE DES ANNALES: NEW TIMES AND NEW SPACES OF MEDIEVISTICS

The article deals with the long time underestimated issue: changes in representation of historical material in the works of XX century historians in comparison to their predecessors. The substantial features of scientific texts of the period are estimated in respect of their novelties. These features are defined, analyzed and compared; the issue of their roots is also raised along with issues of system approach usage and interdisciplinary influences in history. The two last abovementioned issues are considered as results of sociological, psychological, anthropological, and geographical conceptions inserted into science of history. The evidence of their influence is viewed owing to the changes in space and time structures' representation.

The research reveals definite parallels between writings of Netherlands' prominent philosopher Johan Huizinga and later works by representatives of the French École des Annales, especially by Lucien Febvre. The methods used by Huizinga in his most celebrated work «The Autumn of the Middle Ages» (1919) influenced the French historians despite his non-historical purposes formulated as the search of medieval ideal of beautiful life. Not only parameters but also purposes were borrowed later by historians. No more compilations based upon obsolete narration were welcomed; new subjects and boundaries have been established since 1929 as research of communities. The subjective vision of communities' spaces and perception of time were inserted into history as its organic part. Ethereal (from the view point of historians of early XXth century) purpose of Huizinga became the obvious element necessary for any research claiming to achieve the maximally full picture of the past. It served to the changes in its structure, moved the limits of research field and revolutionized historical consciousness.

Key words: Johan Huizinga, École des Annales, Middle Ages, narration, subjectivism, space and time structures.

Постановка проблеми. У новітній історіографії з подачі Р. Дж. Коллінгвуда та Ф. Ар'єса поширився образ історієписання XIX ст. як історіографії «ножиць та клею», «історизуючої історії» – застиглої в корпоративному академізмі, компілятивної, залежної від явно тенденційних нарративних джерел і схильної до самообмеження фон-ранківським завданням розповісти лише «як все було насправді». Це настільки негативний образ, що зараз у будь-кого під його впливом може трапитися шок від усвідомлення, що всередині історичного дискурсу XIX ст. ніякого артикульованого розуміння ганджів розвитку своєї дисципліни не було помітно. Методологічні праці Й. Г. Дройзена, Ш.-В. Ланглуа і Ш. Сеньйобоса, М. І. Карєєва змальовували розвиток своєї дисципліни як нормальний, здоровий процес у незмінних рамках. Але те, що сьогодні на їхні розвідки ми дивимося як на застарілі, однозначно вказує, що зміни, які сформувавши нашу історичну свідомість, прийшли не від них, а ззовні.

Аналіз досліджень. У дослідженні минулого на початку XX ст. першими віяннями новацій, які багато в чому змінили ставлення до минулого людей новітнього часу, стали історіософські розробки О. Шпенглера і, особливо, Й. Гейзинги. Розвиток новацій у дослідженнях істориків французької школи «Анналів», створення якої в історіографії розглядається як революційна подія (Про, 2000: 40; Гуревич, 2014: 17), можна вважати похідним від них: це поширення нового погляду на професійну сферу істориків. Тобто, це була не суто історіографічна революція; фахові історики починають сприймати схеми історичного минулого, запропоновані ззовні. Історичне знання оновилося не внаслідок саморозвитку, а завдяки інверсіям ідей, що виявили продуктивність і в їхній царині. Новотворені історичні школи уже шукають свій предмет на перетині історії з соціальними науками (Гуревич, 2002: 11). І не лише соціальними – протягом XX ст. відбувається «тотальна географізація», просторовий дискурс в історії змінює свої параметри (Колесник, 2012: 141).

Тому протягом XX ст. лунали твердження, що новації школи «Анналів» зв'язані не стільки з новими методами, скільки з новими об'єктами (Про, 2000: 42). Тут варто згадати ідеї німецького соціолога Н. Еліаса щодо дослідження періодів довгої тривалості та їх вплив на представників школи «Анналів» (Еліас, 2001: 6). Саме опозиція попередній історіографії викликає до життя поняття «історизуючої історії», «історизму» (Iggers, 2008: 157; Оффенштадт, 2011: 59, 166). Тепер головний противник був визначений.

З самого початку визначився стрижень новацій – відмінний погляд на просторові і часові структури історії. Якщо історики «ножиць і клею» писали свої історії у стереотипних версіях, успадкованих від нарративної традиції, то з кінця XIX ст., від Т. Моммзена і Н. Д. Фюстеля де Куланжа, історики починають самі визначати структури, які вони досліджуватимуть. Так з'являються історії релігійних інститутів, культур, форм землеродіння та землекористування і т.д. Раніше вони були простими аспектами *гранд-нарративу*, що додавалися до викладу політичної історії, не руйнуючи дискурсу. Тепер вони отримали самостійне значення. Це стало результатом впливу інших дисциплін. Так, вплив соціології мав результатом запровадження вивчення спільнот і, відповідно, їхніх суб'єктивних просторів (вужчих, ніж у істориків «ножиць та клею») та часів – циклічних в землеробських суспільствах і нав'язаних колективом там, де колектив домінує над особистістю. Картина минулого парадоксально збагачується за рахунок введення до неї суб'єктивних бачень членів спільнот і витіснення намагань триматися об'єктивності (яку перестають ототожнювати з *гранд-нарративом*).

Приплив інновацій в історію звідусіль відбувався паралельно і з подоланням дисциплінарних меж (Гуревич, 2014: 18). Наприкінці XX ст. вчені школи «Анналів» говоритимуть, що історія є не суто науковою, а у рівному ступені соціальною практикою (Про, 2000: 55). Ідеї міждисциплінарності артикулювалися ще у середині XIX ст. як потреба освоєння істориком усього масиву політичних та економічних наук (Грановский, 1987: 9). Нове питання (уже підривне щодо дискурсу) додалося у XX ст.: що є об'єктом історії у першу чергу – поведінка індивідів чи дії соціальних груп (Сагг, 1987: 44)? У пошуках відповіді історики перетинають межі не лише наук, а й художніх форм відображення реальності. Так, психологічне пояснення історичних подій з обґрунтованим застосуванням спостережень М. Пруста (з роману «У Сванову сторону») використовував такий видатний історик, як співзасновник школи «Анналів» Л. Февр (у статті «Невірно поставлена проблема») (Февр, 1991: 442). Термінологічну подібність кіл понять істориків початку XX ст. і персонажів Пруста уже помічали в історіографії (Гуревич, 2014: 77). Недивними на такому тлі є факти впливу нових фізичних теорій початку XX ст. (п'ятий вимір) на живопис (творчість П. Пікассо) і музику (творчість Дж. Антейла) (Каку, 2014: 92–116). Літературознавство теж починає ставити перед собою

історичні завдання (Бахтин, 1990: 483). Зростає питома вага культурного контексту подій (символізм, ментальність, уява, рівень освіти) (Савельєва, Полетаєв, 2007: 119).

Формулюється філософська концепція *Іншого*, яку починають застосовувати по відношенню до історичного минулого (Савельєва, Полетаєв, 2007: 91). Його розглядають як відмінне від сьогодення, невідоме і навіть таємниче (концепція «таємниць» чи «загадок» історії бере початок саме звідси). Ці впливи визнавали і самі історики. В оновленій термінології поняття *джерел* (що можуть бути і неісторичними) поступово заміщується поняттям *свідочств* (Февр, 1991: 20). Історію починають називати «живою». У цьому реалізувалося відчуття рівності між свідочствами різних типів і розуміння історії як їх органічного поєднання. І, зрозуміло, з огляду на вищесказане, витоки нових поглядів на минуле слід шукати за дисциплінарними межами історичної науки.

Мета статті. Нашою метою є дослідити ці витоки як такі, що визначили відмінний характер історієписання ХХ ст., і встановити роль та специфіку просторово-часових структур в новій історіографії, сформованій внаслідок потужних міждисциплінарних впливів.

Виклад основного матеріалу. Безпосереднім витоком була впливова праця нідерландського мислителя Йогана Гейзинги «Осінь Середньовіччя» (1919), що на ціле десятиліття випередила процес утворення у Франції «нової історичної науки», з якою (це з'ясувалося потім) мала багато спільного.

В основі підходу філософа до минулого лежало переконання, що соціальні і психологічні параметри повсякденного життя середньовічної людини (більшість прикладів Гейзинга брав з опублікованих бургундських та французьких наративних джерел XIV–XV ст.) якісно відрізнялися від аналогічних параметрів людини ХХ ст. Середньовіччя, начебто відоме освіченій читацькій аудиторії, відкривалося як Інше, але не за рахунок розширення джерельної бази, а через знаходження нового ракурсу спостереження відомих фактів. Духовні прояви середньовічної людини, описані автором, показані в плані її активності у спільноті, поведінки (Burke, 2008: 41). Ракурсом для Гейзинги став «ідеал прекрасного життя» у баченні людей пізнього середньовіччя: рицарський, похідний від куртуазної культури французьких феодалів (Хейзинга, 2018: 49, 111). Свій ідеал мають люди будь-якої доби, сенсаційність же випливала з відкриття інтелектуальної, психологічної та ментальної відстані між людьми XV і ХХ ст.; ідеї автора щодо релігійності людей

пізнього середньовіччя, у якій поєднувалися протилежності, психологічно несумісні для сучасних європейців (Хейзинга, 2018: 305), пізніше активно розроблялися Л. Февром.

Й. Гейзинга не лишився тут поодиноким: можна згадати соціологічні дослідження В. Зомбарта, який досліджував психічні, духовні прояви у господарчому житті минулого. При цьому Зомбарт перебував у свідомій опозиції історикам (Зомбарт, 2004: 8, 12), тобто, розумів, що його дослідження стоїть за рамками історичної методології. В обраному ракурсі він розглядав такі феномени соціально-економічної історії Європи, як нажива, міграції, відкриття копалень (Зомбарт, 2004: 52, 291, 306).

Так історія отримала поштовх до оновлення. За висловом Л. Февра, Гейзинга показував емоції середньовічних людей «як суспільний інститут» (Февр, 1991: 112), надаючи їм структурного виміру. Практично всі розділи праці Гейзинги спрямовані на виділення і пояснення відмінних від сучасності параметрів повсякдення. Як і праця В. Зомбарта, вона не вкладалася в усталені межі історичної науки. Автор сам це розумів і теж підкреслював протилежність свого підходу науково-історичному (Хейзинга, 2018: 19). Наприклад, документальні джерела, цінні для істориків, він розцінював нижче у контексті своїх завдань: документи XV ст. давали картину політичного життя, подібну до пізнішої, не виділяючи в ній рис, унікальних для «його» епохи. Тому джерельну базу дослідження склали переважно твори мистецтва, і автор (хоч і використовував наративні пам'ятки) всіляко підкреслював важливість саме мистецтвознавчого аспекту. Нематеріальність мети виводила можливість її досягнення за межі тогочасної історичної науки, тому що не «приземляла» її до соціально-історичного виміру, а, радше, скеровувала у простір психології. Те, що зараз ця мета – уже в межах історичної науки, свідчить не лише про їх мінливий характер, а й про те, що історіографія після Гейзинги якісно оновилася: сприйняла неісторичну методологію і ввела її у свій інструментарій.

Це стане заслугою школи «Анналів». Оскільки прорив у науці відбувся не всередині, а на межах, то не чітке слідування стандарту, а готовність до сприйняття чужого, до обміну та спілкування стає у ХХ ст. запорукою прогресу. У Гейзинги вже присутні ідеї щодо використання історичної проблематики для побудови власної філософської та естетичної теорії і вихід за методологічні та парадигматичні межі історії з метою порушення нових проблем.

Тут, на точці зламу, ми підходимо до з'ясування принципової відмінності історіографії XIX ст. від новітньої. Вона полягає в тому, що історіографія до кінця XIX ст. мала справу переважно з проблемами, що мали вигляд проблем в джерелах. Ті, яких автори джерел в такому вигляді не бачили, часто «не існували». Можливість побачити проблему зв'язана з критичним розглядом. Тоді ясно, чому попередня історіографія так залежала від нарративу: критичний розгляд є авторським, але стати таким по відношенню до авторського ж нарративу він може тільки в міру посилення суб'єктивного чинника, зростання амбітності авторів досліджень. Ознакою такої амбітності якраз і була готовність вийти до дисциплінарних меж і перетнути їх.

Перш за все, суб'єктивізм проявився в дослідженні дрібних, безособових за походженням пам'яток, що вивчалися кожна окремо, у форматі наукових статей (Чеканов, 2019: 35–38). Актові і юридичні документи представляють собою безособові приклади застосування законів до окремих правових казусів, епіграфічні і археологічні пам'ятки – такі саме безособові приклади хаотично збережених решток минулого. Підходити до них критично значило безмежно розширити простір гіпотез про минуле, вийти за межі нарративу, який раніше визначав осмислені істориками характеристики епохи. Після введення їх у джерельну базу історіографія вимушено переставала тягнутися до непохитного зразку, представеного нарративом.

Некритичне ставлення до неякісних джерел можливе лише там, де часто одна-єдина пам'ятка дозволяє закрити великі прогалини. Але від багатьох періодів дійшла низка паралельних джерел різних типів та якості. Не зіставляти їх властивостей і не оцінювати їх критично стало неправильним з методологічної точки зору. У школи «Анналів» цей підхід перетворюється на *діалог* з джерелами: у недосконалих пам'ятках навчаються бачити сліди тенденції, принципової для сучасників (але давно зниклої і невідомої нам). І погляд Гейзинги виявився джерелом оновлення оптики істориків.

Прикладом «зниклої тенденції» стала, зокрема, історія Жанни д'Арк (Хейзинга, 2018: 118, 413). Практично непомічена сучасниками, Жанна через декілька століть перетворилася на ключову фігуру в історії Столітньої війни і на ініціаторку масової боротьби за національне визволення. Тепер для історіографії з'явилася нова тема: з'ясувати причини таких аберацій у сприйнятті. Відповідно, джерела треба було «допитати», щоб зрозуміти причини неадекватного, з пізнішої точки зору,

применшення значущості ключової фігури французької історії. Автор запроваджує розрізнення політико-економічного (нашого) і соціологічного (такого, що врахував би соціальні стереотипи епохи) підходів (Хейзинга, 2018: 31). Повне розгортання цього підходу відбудеться в діяльності школи «Анналів».

Задля ефективності такого розгляду з тексту «Осені Середньовіччя» виведені ті просторово-часові характеристики, які тоді визнавали за неодмінні практично всі історики: лінійність подій та їх територіальна згуртованість. Натомість виклад постійно переноситься з Бургундії у Францію і назад, причому подекуди до доведення авторських тез залучаються приклади з Англії, Іспанії, Італії (Хейзинга, 2018: 6, 10, 14). Поділ тексту здійснений за темами, послідовність же тематичних блоків не обумовлена історичними стандартами: замість виділення економічного, політичного, соціального та інших параметрів, ми дізнаємося про «яскравість сприйняття життя», «мрії про кращий світ» (Хейзинга, 2018: 8, 49) і т. і. Сам вибір тем показує, що автор самостійно поведився з історичним матеріалом, здійснив його відбір відповідно до своєї концепції.

Це викликало потребу у реформатуванні простору і часу. У кожному розділі здійснюється угруповання показових щодо авторської тези історичних подій. До історичного матеріалу застосовується системний підхід. В результаті зростає потужність аргументації, порівняння будувалися за принципом ефективності. Відповідно, зростає концептуальна чіткість. Виділення спільних рис епохи дозволило сформувати *розуміння* того, чим була тогочасна цивілізація (але не створити *картину* цієї цивілізації). Поглиблення науково-історичного розгляду проблеми могло б привести до деталізації картини, але ускладнити осягнення її сенсу.

Ефективність підходу Гейзинги підтверджується, зокрема, тим, що він артикулював перспективну (як виявиться згодом) гіпотезу про протилежність середньовіччя та Відродження (Хейзинга, 2018: 5, 181, 363, 479) – у вчених школи «Анналів» вона згодом перетвориться на дослідницьке кредо (Делюмо, 2008: 7).

Ще однією оригінальною рисою був згаданий вище підхід до джерельної бази. Гейзинга добре розумів вищу якість актових, документальних джерел у порівнянні з нарративними. Але ця якість визначалася науково-історичними завданнями. Автор вважав документальні джерела показовими щодо тієї частини емоційного спектру середньовічної людини, що спричиняла правові вчинки і документообіг. Однак її було недостатньо

для доведення висхідної тези про ідеал прекрасного життя. Тому Гейзинга свідомо збільшив питому вагу нарративних джерел, розуміючи їх суб'єктивність (Хейзинга, 2018: 19, 28). Від такого підходу до джерел також не так уже далеко до діалогового підходу школи «Анналів».

Історичний час у творі Гейзинги так само підданий фрагментації і руйнуванню послідовностей. Автор пояснював це необхідністю відмови від розгляду апріорно скерованого у майбутнє історичного часу (Хейзинга, 2018: 5). Зір спрямовується в нові соціальні виміри, більшає екскурсів у життя пересічних людей. Незрівняний щодо історичного процесу, їхній масштаб важливий саме для віднайдення проявів ідеалу. В історичних хроніках і віршованих творах (їх цитується багато), які загалом приділяли таким персонажам незначну увагу, Гейзинга виокремлював присвячені їм сюжети як прояви психологічної реакції на змістовні тенденції епохи. Тож, праця Гейзинги цінна як ранній експеримент з написання історії емоцій.

Філософ розумів, що його книга співвідноситься саме з історичними працями, тому приділив окрему увагу обґрунтуванню її значущості у цьому відношенні. Порівнюючи свої можливості з можливостями фахових істориків, він зазначав, що ті здатні показати економічні реалії, але не зможуть, наприклад, пояснити, чому і наскільки важливою для сучасників була музика чи яке культурне значення мала для них скорбота (Хейзинга, 2018: 93, 156). Не-істориком для цього потрібні критерії, здатні виокремити тему з-поміж численних і несистематизованих даних. Тому підхід нідерландського мислителя був заснований на виділенні їх і простеженні як «червоної нитки» у різних джерелах. Гейзинга підкреслює, що далеко не всі вияви життя отримували у джерелах адекватне, не спотворене стереотипами відображення. Крім того, дослідження стереотипів є важливим для розуміння ідеалу. Щодо Бургундії він вважав таким ідеалом рицарського стану і куртуазного стилю, що відрізнявся від ідеалу відродження античності, який паралельно формувався в Італії. Бургундському ідеалові притаманні рафіновані форми стосунків та світосприйняття, переважання у поведінці ігрового елемента над природним.

«Осінь Середньовіччя» Й. Гейзинги і практично одночасно завершений двотомник О. Шпенглера «Закат Західного світу» надали поштовх широкому привнесенню філософської проблематики в картину минулого. Згодом це приведе до створення в рамках школи «Анналів» концепції *історії-проблеми* на протигагу *історії-оповідання*. Зв'язок розуміння історії як проблеми з філософ-

ським підходом очевидний. Проте, очевидними стали і вади, спричинені новим підходом.

Привнесення філософської проблематики призвело до роздмухування часових і просторових структур дослідження. Питання про сенс історії автори намагалися вирішити на прикладі або великих проміжків часу (Й. Гейзинга), або всесвітньої історії в цілому (О. Шпенглер, К. Ясперс, А. Дж. Тойнбі). Історієписання потрапило під тяжіння до великих, внутрішньо незамкнених структур, які уже складно називати просторовими чи часовими. Для науково-історичних праць з їх метою реконструкції минулого фрагментарність отриманої в ході дослідження інформації, що тягла за собою фрагментарність висновків (відтак, невизначеність щодо сенсу подій) критичною не була. В історіософських же працях сама можливість незаповненості певних смислових ланок стала загрозою цілісності теорії.

Намагання заповнити ці ланки за будь-яку ціну вело до того, що історіософські схеми ставали занадто логічними, добудованими настільки, що ця логічність була б можлива лише у разі випадкового збереження всіх джерел. Така можливість апріорі викликала сумнів. Логічність і замкненість структур в історіософії переставали сприйматися як ознаки досконалості, натомість виникало враження штучності концепції. Так була визначена межа, за якою запозичення «чужого» ставали руйнівними.

Нововведення в історіографії багато в чому залежали від застосування системного підходу як виразу протистояння традиційності. Сам по собі він не був чимось новим в історіографії, тобто, залишався по «цей» бік межі. Проте, не як принцип організації історичної інформації для виконання неісторичних завдань (у Н. Макіавеллі), а як засіб дослідження минулого (як у Гейзинги) він став безумовною новацією.

Висновки. Значення досліджень нідерландського філософа (хоча історики, особливо французькі, довго не визнавали залежність історіографії ХХ ст. від «Осені Середньовіччя» (Clark, 2004: 64–65; Февр, 1991; 113)) полягає в тому, що він відкрив можливості соціально-історичного дослідження об'єктів духовної сфери і визначив їхні просторові і часові структури, зв'язані з функціонуванням у суспільстві ідеалу. В них відбувалося поширення впливів духовної сфери на не-духовну, до якої вони потрапляли уже як поведінкові стандарти, мисленеві стереотипи, життєві цілі тощо. *Формували ментальність*, сказали б історики-«анналісти». Свої об'єкти нідерландський філософ досліджував як вияви *Zeitgeist*, психологічної атмосфери минулого. Однак її

неможливо було розглядати тільки як колективний феномен: колективна психологія як галузь знання виникла пізно, більшість же джерел, за якими відстежуються психологічні прояви, показують їх індивідуальними – не як наслідки впливів, а як результат саморозвитку особистостей. Тому історична наука, підхопивши ці новації, стала переходити до антропологічного розгляду (Савельєва, Полетаєв, 2007: 128). Обмеження, що впливали з розуміння минулого як середовища тільки соціальних феноменів, стали втрачати свою значущість. Реалізація нових перспектив залежала уже від професійних істориків, що і було реалізовано школою «Анналів».

Дослідження дозволяє констатувати появу паралельності у пошуках філософів та істориків початку ХХ ст., з якої згодом постав міждисциплінарний простір дослідження минулого. Хронологічно наступний за епіграфічним підходом Т. Моммзена, який спричинив поповнення джерельної бази, новий підхід знаменував уже не тільки поповнення (шляхом включення джерел, з якими вівся «діалог»), а й концептуальне оновлення поглядів на минуле. За рахунок зв'язків з філософією, соціологією та психологією історична наука перетворилася із суто академічного на синтетичний феномен, здатний бути не лише повчальним, але й цікавим.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Burke Peter. What is Cultural History? Cambridge: Polity, 2008. 179 p.
2. Carr E. H. What is History? London: Penguin Books, 1987. 188 p.
3. Chekanov V. Yu. «Generalizing cognition» and monographic research of the past: options of interaction (on the example of Byzantinistic studies in Kyiv University in the end of XIX–early XX century). *Historical and philosophical analysis of cultural civilization process*. Lviv–Torun: Liha-Press, 2019. P. 21–40.
4. Clark Elizabeth. A. History, Theory, Text. Historians and the Linguistic Turn. Cambridge–London: Harvard University Press, 2004. 325 p.
5. Iggers George G., Wang Q. Edward. A Global History of Modern Historiography. London–New York: Routledge, 2008. 436 p.
6. Анналы на рубеже веков: Антология / отв. ред. А. Я. Гуревич. Москва: XXI век–согласие, 2002. 284 с.
7. Бахтин М. М. Творчество Франсуа Рабле и народная культура Средневековья и Ренессанса. Москва: Художественная литература, 1990. 543 с.
8. Грановский Т. Н. Лекции по истории Средневековья. Москва: Наука, 1987. 432 с.
9. Гуревич Арон. Исторический синтез и Школа «Анналов». Москва–Санкт-Петербург: Центр гуманитарных инициатив. Университетская книга, 2014. 432 с.
10. Дельмо Жан. Цивилизация Возрождения. Екатеринбург: У-Фактория, 2008. 720 с.
11. Зомбарт Вернер. Буржуа. Евреи и хозяйственная жизнь. Москва: Айрис-пресс, 2004. 624 с.
12. Каку Митио. Гиперпространство. Москва: Альпина нон-фикшн, 2014. 502 с.
13. Колесник І. І. Метальне картографування та професія історика: між реальним та уявленим. *Український історичний журнал*. 2012. № 5. С. 135–156.
14. Про Антуан. Дванадцять уроков по історії. Москва: Российский государственный гуманитарный университет, 2000. 336 с.
15. Савельєва І. М., Полетаєв А. В. Теорія історического знання. Санкт-Петербург: Алетейя, 2007. 523 с.
16. Словарь историка / отв. ред. Никола Оффенштадт. Москва: РОССПЭН, 2011. 222 с.
17. Февр Люсьєн. Бои за історію. Москва: Наука, 1991. 632 с.
18. Хейзинга Йоган. Осень Средневековья. Санкт-Петербург: Азбука-Аттикус, 2018. 720 с.
19. Элиас Норберт. О процессе цивилизации. Москва–Санкт-Петербург: Университетская книга, 2001. Т. 1. 332 с.

REFERENCES

1. Burke Peter. What is Cultural History? Cambridge: Polity, 2008. 179 p.
2. Carr E. H. What is History? London: Penguin Books, 1987. 188 p.
3. Chekanov V. Yu. «Generalizing cognition» and monographic research of the past: options of interaction (on the example of Byzantinistic studies in Kyiv University in the end of XIX–early XX century). *Historical and philosophical analysis of cultural civilization process*. Lviv–Torun: Liha-Press, 2019. P. 21–40.
4. Clark Elizabeth. A. History, Theory, Text. Historians and the Linguistic Turn. Cambridge–London: Harvard University Press, 2004. 325 p.
5. Iggers George G., Wang Q. Edward. A Global History of Modern Historiography. London–New York: Routledge, 2008. 436 p. [in English].
6. Annalyi na rubezhe vekov: Antologiya [Annales on the edge of centuries; Anthology] / chief editor A. Ja. Gurevich. Moskva: XXI vek–soglasie, 2002. 284 p. [in Russian].
7. Bahtin M.M. Tvorchestvo Fransua Rable i narodnaya kultura Srednevekovyia i Rennessansa [Creativity of Francois Rabelais and folk culture of the Middle Ages and Renaissance]. Moskva: Hudozhestvennaya literatura, 1990. 543 p. [in Russian].
8. Granovskiy T.N. Lektzii po istorii Srednevekovyia [Lectures on medieval history]. Moskva; Nauka, 1987. 432 p. [in Russian].

-
9. Gurevich Aron. Istoricheskiy sintez i Shkola «Annalov» [Historical synthesis and École des Annales]. Moskva – Sankt Peterburg: Tsentr gumanitarnykh initsiativ. Universitetskaya kniga, 2014. 432 p. [in Russian].
 10. Delumeau Jean. Tsvilizatsiya Vozrozhdeniya [Civilization of Renaissance]. Yekaterinburg: U-Factoriya, 2008. 720 p. [in Russian].
 11. Sombart Werner. Burzhua. Evreyi i hozyaystvennaya zhizn [Bourgeois. Jews and economic life]. Moskva: Iris-press, 2004. 624 p. [in Russian].
 12. Kaku Michio. Giperprostranstvo [Hyperspace]. Moskva: Alpina non-fiction, 2014. 502 p. [in Russian].
 13. Kolesnyk I. I. Mentalne kartohrafuvannia ta professiia istoryka: mizh realnym ta uiaavlennym [Mental mapping and historian's profession: between real and imaginary]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. 2012. No. 5. P. 135 – 156. [in Ukrainian].
 14. Preau Antoine. Dvenadtsat urokov po istorii [Twelve lessons in history]. Moskva: Rossiyskiy gosudarstvennyiyy gumanitarnyy universitet, 2000. 336 p. [in Russian].
 15. Saveleva I. M., Poletaev A. V. Teoriya istoricheskogo znaniya [Theory of historical knowledge]. Sankt Peterburg: Aleteya, 2007. 523 p. [in Russian].
 16. Slovar istorika [Historian's Dictionary] / chief ed. Nicolas Offenstadt. Moskva: ROSSPEN, 2011. 222 p. [in Russian].
 17. Febvre Lucien. Boi za istoriyu [Combats for history]. Moscow: Nauka, 1991. 632 p. [in Russian].
 18. Huizinga Johan. Osen Srednevekoviya [The Autumn of the Middle Ages]. Sankt Peterburg: Azbuka-Atticus, 2018. 720 p. [in Russian].
 19. Elias Norbert. O protsesse tsvilizatsii. [On process of civilization]. Moskva – Sankt Peterbourg: Universitetskaya kniga, 2001. Vol. 1. 332 p. [in Russian].